

Ekologická analýza výsledkov parlamentných volieb v roku 2012 a prezidentských volieb v roku 2014: možnosti a limity štrukturálnych vysvetlení¹

Pavol Baboš² – Darina Malová³
Katedra politológie, FF UK, Bratislava

An Ecological Analysis of the 2012 Parliamentary and the 2014 Presidential Elections in Slovakia: Potentials and Limits of Structural Explanations. This study addresses the often debated importance of structure for explaining voting behavior and cleavage formation in post-communist countries. Based on ecological analysis this study applies multivariate regression analysis (MRA) to test the possibilities and limits of structure in explaining the results of the 2012 parliamentary elections and 2014 presidential elections in Slovakia. The study reveals the high importance of general structure compared to findings in Western Europe, as all tested structural factors together explain from 46 to 77 per cent of electoral variation for the parliamentary election and from 25 to almost 99 per cent of the presidential candidates' support. MRA confirms some findings from previous research, e.g. the significance of ethnicity and the rural-urban divide. However our model does not confirm the strength of the religious factor for the Christian Democrats (KDH). Discussing the findings the study suggests that to improve structure-based explanations in post-communist countries it is necessary to adjust the conceptualization of structure to fit the region's unique history. *Sociológia* 2015, Vol. 47 (No. 4: 340-364)

Key words: *ecological analysis; cleavage theory; structural explanations; multivariate regression analysis; the 2012 parliamentary and the 2014 presidential elections in Slovakia*

Úvod

Skúmanie a rozličné teórie vysvetľujúce výsledky volieb predstavuje tradičnú tému interdisciplinárneho spoločensko-vedného výskumu aj u nás. Volebný úspech jednotlivých strán sa vysvetľuje buď analýzou štrukturálnych faktorov na makroúrovni alebo skúmaním postojov a hodnôt na individuálnej úrovni. Naša štúdia chce prispieť k poznaniu volebného správania na Slovensku uplatnením prvého prístupu, keďže cieľom je preskúmať voličskú podporu politických strán v parlamentných voľbách v roku 2012 a prezidentských kandidátov vo voľbách v roku 2014 v závislosti od štrukturálnych charakteristík okresov. Kombinácia týchto dvoch volieb nie je náhodná, v oboch sa totiž znovu prejavila redukcia volebnej súťaže na dva tábory, ktoré v súčasnosti rozdeľuje vzťah voličov k Smeru-SD a jeho predsedovi, podobne ako to bolo v 90.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0413-11. Naša vďaka patrí aj Vladimírovi Krivému za jeho konštruktívne pripomienky, rovnako aj anonymným posudzovateľom časopisu *Sociológia*.

² Korešpondencia: Pavol Baboš, MSc. PhD., Katedra politológie FF UK, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovensko. E-mail: paval.babos@uniba.sk

³ Korešpondencia: Prof. Darina Malová, CSc., Katedra politológie FF UK, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovensko. E-mail: darina.malova@uniba.sk

rokoch minulého storočia, keď sa strany profilovali podľa postojov voči HZDS Vladimíra Mečiara. Popri tom sa obnovila vysoká fragmentácia náprotivného politického tábora, o čom svedčia aktuálne počty politických strán a kandidátov na prezidenta. Táto bloková bipolarnosť, spolu s roztrieštenosťou stredopravicového bloku a otvorenosťou volebnej súťaže, stavia otázku, do akej miery možno tento relatívne stabilný stav pochopiť cez skúmanie štruktúrnych faktorov, inštitucionálny dizajn, politických aktérov a ich vzájomné interakcie. Multivariačnou lineárnou regresnou analýzou (MRA) štruktúrnych podmienok okresov a nadväzujúc na výsledky predchádzajúcich výskumov, ktoré etablovali takéto skúmanie na Slovensku (Krivý a kol. 1996), chceme prispieť do diskusie o význame štruktúry pri vysvetľovaní volebných výsledkov. Domnievame sa, že technika MRA na rozdiel od bivariačných korelácií dokáže presnejšie zmerať silu jednotlivých faktorov, pretože kontroluje vplyv iných faktorov a to je prínosom na posúdenie miery relevantnosti štyroch tradičných skupín štruktúrnych faktorov (etnických, religióznych, sociálno-ekonomických a rurálno-urbánnych).

Naša štúdia má štyri základné ciele. Po prvé, chceme odpovedať na otázku, aký význam má štruktúra pri vysvetľovaní voličského správania na Slovensku. Po druhé, pomocou MRA chceme zistiť vplyv jednotlivých faktorov. Po tretie, na základe empirickej analýzy chceme prediskutovať doterajšiu operacionalizáciu štruktúrnych faktorov v slovenskom (a postkomunistickom) kontexte. Napokon, na základe našich empirických zistení rozdiskutujeme konceptualizáciu štruktúry v postkomunistickom regióne. V prvej časti štúdie sa venujeme teóriám vysvetľujúcim vplyv štiepení na podporu politických strán a v druhej reflektujeme výsledky doterajšieho výskumu tohto fenoménu na Slovensku. V nadväznosti na túto teoreticko-metodologickú analýzu nasleduje opis údajov, metódy a samotného modelu, ktorý používame pri empirickom testovaní. Vo štvrtej časti prinášame výsledky našej analýzy a na záver sme prediskutovali súhrn hlavných zistení, ako aj ich vzťah k doterajšiemu výskumu a snažíme sa formulovať otázky ohľadom ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

Výskumy voličského správania v kontexte teórie štiepení, ekologickej a prieskumnej (*survey*) tradície

Doterajší výskum voličskej podpory na Slovensku, pokiaľ ide o explanačné rámce, stavia najmä na teórii štiepení. Jej duchovnými otcami bezpochyby zostávajú Lipset a Rokkan (1967), ale vďaka ich mnohoznačnému zadefinovaniu základného pojmu „štiepenie“ (*cleavage*), jeho vymedzenie a operacionalizácia bolo viackrát prepracované a aj v súčasnosti podlieha rozličným interpretáciám. Podľa Bartoliniho a Maira (1990: 215) štiepenie má tri zložky: (1) empirickú; (2) normatívnu a (3) organizačno-behaviorálnu. Prvej zodpovedajú (triedne, etnické, náboženské a pod.) rozdiely v štruktúre spoločnosti.

Druhá súčasť vyjadruje súbor názorov a hodnôt, ktoré spoluutvárajú pocity kolektívnej identity a tá vzniká na základe empirickej zložky a reflektuje sebauvedomenie sociálnych skupín, ktoré sú prepojené s identifikáciou jednotlivcov so „svojou“ skupinou a pocitmi spolupatričnosti. Spolu sa tieto dve zložky pretavujú do tretej súčasti štiepenia, t. j. súboru individuálnych interakcií, inštitúcií a organizácií, akými sú politické strany, ktoré vývojovo uzatvárajú štiepenia a zároveň tvoria ich súčasť. (Tamže) Ak sa pozrieme na interakciu medzi tromi zložkami štiepení procesuálne, potom predpokladáme, že rôzne sociálne skupiny si uvedomujú demografické a politické rozdiely medzi sebou, preto volia rozdielne strany, lebo tieto reprezentujú ich odlišné záujmy a hodnoty. Tento prepracovaný trojzložkový koncept, ktorý v skratke reflektuje vývoj stranického systému v západnej Európe, má isté hranice pri jeho uplatnení na výskum postkomunistických krajín, keďže súčasné politické strany tu vznikli po dlhodobej sociálnej nivelizácii a programovom odstraňovaní hodnotových rozdielov.

Identifikácia štiepení sa v našom regióne spája najmä s existenciou politických strán, ktoré sa programovo hlásia k hodnotám vyjadrujúcim niektoré z teoreticky zadefinovaných štiepení. (Např. Hloušek – Kopeček 2008; Madleňák 2012) Podľa Bartoliniho a Mairovej teórie sa tak štiepenia odvodzujú len z tretej zložky, ale ako autori hovoria, o štiepení možno uvažovať len pri súčasnej existencii všetkých troch zložiek, ktoré spolu predstavujú formu uzatvorenia spoločenských vzťahov. (Bartolini – Mair 1990: 216) Ako však analyzovať spoločnosti, ktoré sa zásadne menia, lebo spoločenské vzťahy, inštitúcie a aktéri nie sú ešte ustálené, a preto k ich „uzatvoreniu“ neprišlo? Niektorí autori odmietajú existenciu štiepení v týchto spoločnostiach a konkrétne Abby Innes (2002) poukazuje najmä na príliš všeobecný programový charakter politických strán v regióne, ktoré sa zameriavajú na zisk hlasov voličov zo všetkých sociálnych skupín (tzv. *catch-all* strany). Zdôrazňuje, že ak názvy strán nemajú zásadný identifikačný význam, tak nie je možné, aby vznikli stále strany a stabilný stranický systém.

Rozvíjajúc Bartoliniho a Mairovu koncepciu navrhol Kevin Deegan-Krause (2007) uvažovať o siedmich variáciách štiepení podľa počtu a typu zložiek, ktoré obsahujú. Prvý variant v jeho konceptualizácii nazýva rozdiel (*difference*), ten zahŕňa len jednu zložku, t. j. štruktúru, postoje alebo strany. Druhé štiepenie, ktoré môže obsahovať tri kombinácie zložené z dvoch uvedených komponentov štiepenia, nazýva predel (*divide*). Napokon hovorí o úplnom štiepení (*full cleavage*), ktoré sa skladá zo všetkých troch zložiek, ktoré ako podstatu štiepenia zadefinovali Bartolini s Mairom. Naša empirická, ekologická analýza sa zameriava len na skúmanie vplyvu rozdielov v sociálnej štruktúre okresov na výsledky volieb, čo môže priniesť presnejšie poznatky o jednom type (z troch) štiepení, ktoré vyjadrujú vzťahy medzi dvomi zložkami

štiepení a Deegan-Krause ich zadefinoval ako predely. (2007: 539-540) Daný typ nazvaný „cenzovým“ predelom (*census divide*) postihuje závislosť medzi štruktúrou a inštitúciami, t. j. politickými stranami. (Tamže) V našom prípade vyjadruje vzťah medzi štruktúrou zisťovanou cez charakteristiky okresov a podporou politických strán na okresnej úrovni⁴.

Táto koncepcia reflektovala výsledky empirických výskumov, ktoré boli realizované v našom regióne a zvyčajne identifikovali predely vyjadrujúce závislosť volebnej podpory strán buď na základe rozdielov štruktúrnych podmienok alebo odlišných postojov. Tieto výskumy však podnietili aj závery, že tunajšia politická elita má väčšiu autonómiu pri pôsobení na rozhodovanie voličov ako západoeurópska a môže si vybrať z existujúcich štrukturálnych alebo názorových rozdielov, ktoré následne spolitizuje a využije ako základ na identifikáciu voličov. (Např. Kitschelt 1992 a 1995; Sitter 2002; Enyedi 2005; Deegan-Krause 2006) V dôsledku tejto autonómie sa politické strany formujú viac zhora (na základe rozdielných hodnôt) ako zdola (na základe štruktúrnych rozdielov). Výskum sa zameriava na pôsobenie aktérov pri vytváraní rozdielov, ktoré sa nazývajú hodnotové štiepenia (Krivý 2005), štiepiace alebo konfliktné línie (Deegan-Krause 2006; Linek – Lyons 2013), prípadne čiastočné štiepenia. (Deegan-Krause 2007) Tieto línie, svojou podstatou čiastočné štiepenia sa analyzujú predovšetkým na základe druhej zložky – noriem, hodnôt a postojov, čo so sebou prináša úplnú (Innes 2002) alebo čiastočnú rezignáciu na skúmanie vplyvu štrukturálnych faktorov na voličské správanie v nových demokraciách. (Bakke – Sitter 2005) Niektorí autori uvažovali o dočasných „transformačných“ štiepeniach (Hloušek – Kopeček 2008), ktoré sa formujú obidvomi smermi. Iní zase zdôrazňovali, že hlboko zakorenené spoločensko-kultúrne rozdiely aj v týchto krajinách podstatne limitujú moc politických aktérov pri vytváraní nových štiepení. (Evans – Whitefield 2000; Enyedi 2005; Deegan-Krause – Enyedi 2010)

V našej konceptualizácii a modeli sme sa snažili reflektovať tieto debaty a prispieť do teoretickej diskusie našimi zisteniami o význame štruktúrnych faktorov na volebné výsledky v prípade dvoch typov volieb a tak ukázať, akú váhu má štruktúra vo všeobecnosti a konkrétne sledované štruktúrne faktory pri vysvetľovaní voličského správania. Nepriamo sa tak môžeme zapojiť do teoretizovania o relatívnej autonómii politických strán pri predeľovaní (vytváraní konfliktných línií), čiže oslovovaní voličov len cez pomenúvanie politických tém, problémov a sporov (*issues*), ktoré by mali reagovať na postoje verejnosti bez ohľadu na štruktúrne charakteristiky jednotlivých sociálnych skupín.

⁴ Deegan-Krause (tamže) ho pomenúva „cenzový“ predel, keďže ide o súvislosť medzi štruktúrou a inštitúciami, t. j. politickými stranami. Ďalší predel označuje ako postojový (*position divide*), v ktorom sa prelína štruktúra s postojmi a napokon tretí nazýva tematický (*issue divide*), vyjadrujúci súvislosti medzi politickými stranami a postojmi.

Uvedené diskusie – či už o samej existencii štiepení v súčasných spoločnostiach, ich počte, typoch a sile v konkrétnych krajinách alebo o ich funkcii pri formovaní politických strán, stranického systému alebo pri správaní voličov – spoločne podčiarkujú analytický prínos tejto teórie. Z nášho pohľadu v prípade bývalých komunistických krajín tieto debaty vypovedajú najmä o tom, že neprišlo k uzavretiu sociálnych vzťahov, ktoré majú štiepenia vyjadrovať (Bartolini – Mair 1990: 216), čiže nie vždy a všade sa sociálne a/alebo hodnotové rozdiely pretavili aj do tretej zložky, t. j. do vzniku stabilných politických strán a organizácií, ktorými sa finalizujú štiepenia. V nich sa združujú jednotlivci charakterizovaní rovnakými životnými podmienkami a spoločnou identitou. Napriek diskusiám o smere vzniku rozdielov a konfliktov, tvoriacich základ štiepení alebo o úlohe politických aktérov pri ich vytváraní, možno ich existenciu a relevantnosť skúmať dvomi metodologickými tradíciami, a to buď na základe výskumov verejnej mienky, ktoré vysvetľujú hlasovanie voličov podľa ich individuálnych charakteristík, ktoré zachytávajú (aj štruktúrne) rozdiely medzi jednotlivými typmi voličov. Na druhej strane ekologická tradícia vychádza z volebných výsledkov politickej strany na miestnej, regionálnej alebo národnej úrovni a mapuje vlastnosti prostredia, podľa ktorých sa vysvetľujú rozdiely v podpore strán na týchto úrovniach. (Ersson et al. 1985; Lane – Ersson 1999, King 1997) Oba smery výskumu môžu rovnocenne sýtiť teórie o štiepeniach, ekologickou analýzou štrukturálnych atribútov zvolených územných celkov presnejšie zodpovieme na naše otázky, aká je váha štruktúry ako prvej empiricky definovateľnej zložky štiepení. Rozhodovanie voličov, ktorej politickej strane dať svoj hlas, podmieniajú tri typy faktorov. Prvým sú štruktúrne faktory, ktoré spoločnosť rozdeľujú a vytvárajú rozdiely medzi skupinami voličov podľa ich objektívnych životných podmienok. Táto sociologická teória vychádza z uznania prvoradej úlohy sociálnych procesov a volebné správanie chápe ako výsledok pôsobenia sociálnych procesov, zmien v spoločnosti. (Lipset – Rokkan 1967) Druhým typom faktorov sú hodnoty a postoje voliča (napr. Inglehart 1990; Krivý 2000), vrátane krátkodobých preferencií ako napríklad sympatie k politikom. Tretím faktorom, o ktorom sa začalo uvažovať neskôr, sú sami politickí aktéri, strany, ktoré politizujú témy a pôsobia na identifikáciu voličov s politickými stranami a tak rozdeľujú voličov do rozličných typov. Nie vždy však toto úsilie strán osloví voličov samotných, pre politické strany je veľmi ťažko osloviť najmä tzv. voličov, ktorých možno zaradiť k latentným ideovým typom. (Pozri Krivý – Bahna 2013) Pokiaľ sa štruktúra spoločnosti mení v čase iba pomaly, preferencie jednotlivcov a ich postoje voči politickým stranám sa môžu meniť oveľa rýchlejšie a aj politické strany v našich podmienkach sú ideovo a programovo značne flexibilné, preto všetky tri typy vysvetlení majú svoje

opodstatnenie, pričom optimálnym riešením by bola ich syntéza, ktorú však limituje absencia, respektíve nemožnosť prepojenia adekvátnych údajov.

Výskumy, ktoré porovnali výsledky ekologickej analýzy a výskumov verejnej mienky naznačili, že sila politických strán nie je ani výsledkom sociálneho determinizmu, t. j. že podpora politických strán nezávisí úplne od sociálnej štruktúry, ale ani nepotvrdili alternatívne hypotézy o tom, že politické strany a ich podpora vôbec nezávisia od prostredia, v ktorom pôsobia. (Lane – Ersson 1999: 123) Naša štúdia si kladie otázku, do akej miery ovplyvnili vybrané štruktúrne faktory volebný úspech jednotlivých politických strán v roku 2012 a prezidentských kandidátov na úrovni okresov. Čiastočne tak nadväzuje na teóriu spoločenských štiepení (Lipset – Rokkan 1967; Linz 1976) a ekologickej analýzy (Lane – Ersson 1999), ktoré rámujú aj výskum podpory politických strán na Slovensku. (Krivý a kol. 1996; Madleňák 2012; Rybář 2005; Hloušek – Kopeček 2008) Vychádzajúc z klasickej teórie štiepení a inšpirujúc sa ekologickej analýzou chceme zistiť, aké sú súvislosti medzi voličskou podporou strán a štruktúrnou charakteristikou prostredia. Snažíme sa tak prispieť do diskusie o relevantnosti týchto prístupov z pohľadu konceptov a indikátorov, ktorými sa merajú jednotlivé štruktúrne faktory.

Vo svete sa takýto výskum zväčša realizuje na úrovni volebných obvodov. Keďže celé Slovensko tvorí jeden volebný obvod, tak sme sa zamerali na sledovanie rozdielov na úrovni okresov, keďže počet okresov nám poskytuje dostatočnú variáciu. Štruktúrne faktory v tomto prípade (napr. trieda, náboženstvo a etnicita) postihujú relatívne stále sociálne znaky, podľa ktorých sa ľudia delia na rôzne skupiny. (Lane – Ersson 1999: 111) Takýchto relevantných znakov je viacero a my sledujeme len štyri klasické, t. j. ako sa mení podpora politických strán v závislosti od náboženskej, etnickej, sociálno-ekonomickej a urbánno-rurálnej štruktúry okresov. Ekologická analýza pomáha odhaliť vplyv prostredia, t. j. štruktúrnych charakteristík spoločenského prostredia voličov na podporu politických strán, resp. kandidátov na prezidenta a naznačiť ich možné kauzálne vzťahy, ale nikdy úplne nevysvetlí rozdielnú regionálnu podporu vo volebných obvodoch (v našom prípade okresoch), lebo neskúma dva ďalšie podstatné faktory – vplyv kandidátov a volebných tém. (Lane – Ersson 1999: 116) Naša empirická analýza volebného úspechu vybraných politických strán a prezidentských kandidátov skúma ich výsledky pri zmene štruktúry okolia, a to najmä s ohľadom na náboženské, etnické a sociálno-ekonomické zloženie spoločnosti. Okrem toho zisťujeme, ako sa menia výsledky volieb v súvislosti s veľkosťou okresného sídla a vzdialenosťou od Bratislavy.

V našej štúdii sa usilujeme prostredníctvom multivariačnej regresnej analýzy presnejšie zistiť, akú váhu mali jednotlivé štruktúrne faktory na územnú podporu strán v parlamentných voľbách v roku 2012 a vybraných

kandidátov v prezidentských voľbách v roku 2014. Domnievame sa, že tento prístup je istým testom, ktorý otvorí diskusiu o váhe jednotlivých štrukturálnych faktorov a ich „križovania“ na politickej mape Slovenska. Relevantnosť a križovanie, resp. prierezovosť (*cross-cutting*) jednotlivých štrukturálnych podmienok zrejme tvorí základ, ktorým možno vysvetliť nielen organizačné „uzavretie“ jednotlivých štrukturálnych dimenzií existujúcich štiepení, ale aj dynamiku vzniku politických strán a straníckej súťaže, ktorá sa práve v týchto dvoch voľbách akoby hodnotovo redukovala na dva tábory, t. j. „za“ a „proti“ Smeru-SD v parlamentných voľbách a jeho predsedovi v prezidentských voľbách. Predpokladáme, že naše zistenia a poznatky o relevantnosti štruktúry v stratégiách politických strán a rozhodovaní voličov sa môžu stať aj základom štúdia ďalších súvislostí a procesov, ktoré vysvetľujú inštitucionalizáciu politických strán a straníckeho systému na Slovensku.

Interpretácia voličského správania na Slovensku cez prizmu štiepení

Základy výskumu voličského správania na Slovensku položil Vladimír Krivý, ktorý sa spolu s V. Feglovou a D. Balkom (1996) zaslúžil o vznik ťažiskovej práce mapujúcej sociokultúrne súvislosti volebného správania v regiónoch Slovenska. Okrem iných nedávno prispel k takémuto výskumu aj Tibor Madleňák (2012) skúmajúci regionálnu diferenciáciu volebného správania na Slovensku v rokoch 1998 – 2010. Obe práce sa opierajú o koncepciu štiepení a využívajú bivariačný typ analýzy, aby postihli vplyv štrukturálnych faktorov na voľbu politických strán v jednotlivých územných celkoch. Prvé dielo (Krivý a kol. 1996) zásadne ovplyvnilo štúdium kultúrneho a regionálneho voličského správania na Slovensku, keďže sa venovalo individuálnym hodnotovým orientáciám a aj štrukturálnym a kultúrnym charakteristikám okresov. Najmä závery o pretrvávajúcej tradičnej regionálne zakotvenej podpory pre nacionalistické a autokratické politické sily podnietili aj analýzu základného modelu straníckej súťaže na Slovensku v deväťdesiatych rokoch ako zápasu o charakter režimu. (Szomolányi 1999; Rybár 2005; Gyárfášová 2011a; Učeň 2011) Vysoká miera polarizácie tohto „predelu“ ovplyvnila aj ďalšie interpretácie ako zásadného politického štiepenia. (Deegan-Krause 2007) Štúdium volieb a ich výsledkov sa u nás etablovalo najmä z pohľadu individuálnych faktorov a prinieslo mnohé relevantné zistenia o vzorcoch voličského správania.

Potvrdil sa najmä vplyv etnicity na voličské správanie a stranícku súťaž (Rybár 2005; Krivý 2005; Gyárfášová – Krivý 2007; Gyárfášová 2011b; Učeň 2011) a tiež relatívne silný vplyv rozdielov medzi mestom a vidiekom. (Krivý 2005; Gyárfášová – Krivý 2007) V poslednej menovanej práci sa uvádza, že blok liberálno-demokratických strán má podporu najmä v mestskom a obzvlášť v metropolitnom prostredí. (Tamže: 20) Naopak, ľavicovo-autoritárske zoskupenie strán nachádza oporu najmä vo vidieckom, presnejšie nie v metropolit-

nom prostredí. Konkrétne sa ukázala nadštandardne vysoká podpora strany Smer-SD v obciach s menej ako tisíc obyvateľmi. (Tamže: 22) Ustálil sa tiež záver, že KDH dlhodobo „vykazuje konfesnú kolektívnu identitu“. (Tamže: 8) Pri voľbách SDKÚ-DS ako aj voľbách Smeru-SD identifikovali autori negatívny vzťah k viere a stranám, ktoré sa spájajú s náboženstvom. Tieto výskumy naznačujú pozitívny vzťah medzi religiozitou a náklonnosťou k vybraným politickým stranám, ale doteraz daná korelácia nebola dostatočne testovaná ako štruktúrny faktor. Pri analýze volebných výsledkov na úrovni okresov Vladimír Krivý (2007) identifikoval ako najsilnejšie faktory etnicitu a urbánno-rurálne delenie, najmä pri stranách Smer-SD, SDKÚ-DS a SaS. Relevanciu týchto faktorov potvrdila aj analýza volieb do Národnej rady SR 2012. (Krivý 2012)

Výskumy voľičského správania na Slovensku, či už v rámci prieskumnej (*survey*) alebo ekologickej tradície potvrdili význam národnosti, náboženstva, sociálnej a ekonomickej situácie a veľkosti sídla pri podpore politických strán. Tieto výskumy používajú zväčša bivariačný typ analýzy, ktorá nedokáže vyčíslit' vplyvy jednotlivých faktorov izolovane, keďže tie v realite pôsobia súčasne. Doterajší stav výskumu sa snažíme doplniť pomocou multivariačnej regresnej analýzy, ktorá dokáže zmerať vplyv jedného faktora a zároveň kontrolovať zvyšné faktory.

Údaje, indikátory, metóda a model

Pri analýze voľičskej podpory vo vzťahu k štruktúrnym faktorom používame agregátne údaje na úrovni okresov. Našou jednotkou analýzy je teda okres a skúmanú vzorku tvorí 79 okresov Slovenska. Lipset s Rokkanom (1967) identifikovali štyri hlavné konflikty (centrum – periféria, cirkev – štát, mesto – vidiek a práca – kapitál), ktorých základom sú rozdielne štruktúrne podmienky. Na Slovensku sa však nie všetky tieto štiepenia sformovali alebo sa prejavujú v politickej súťaži (Deegan-Krause 2006; Rybář 2006, 2011), ale tvoria základ ekologickej analýzy. Naš výber bol okrem teórie štiepení podmienený aj aktuálnou dostupnosťou údajov na úrovni okresov. Vyššia úroveň (VÚC) sa na tento typ analýzy hodí menej, pretože má nižší počet pozorovaní (len osem VÚC oproti 79 okresom), a teda kontrola vplyvu jednotlivých faktorov by bola limitovaná menšou variáciou. Aby sme mohli testovať vplyv štruktúrnych faktorov odvodených od štyroch tradičných štiepení, museli sme tieto faktory operacionalizovať a merať na úrovni okresov.

Etnickú štruktúru možno na Slovensku merať viacerými spôsobmi. Buď ako podiel obyvateľov, ktorí v danom okrese pri sčítaní uviedli slovenskú národnosť, alebo podiel obyvateľov, ktorí uviedli maďarskú národnosť, prípadne rôzne kombinácie ďalších národností. Do nášho modelu sme sa rozhodli zaradiť etnickú štruktúru meranú ako podiel obyvateľov s maďarskou

národnosťou z nasledujúcich dôvodov. Toto delenie (majorita vs. maďarská menšina) je najostrejšie, pokiaľ ide o vyjadrenia politikov a predvolebné kampane. Maďarská menšina je tiež najväčšia a ako jediná má politické zastúpenie v parlamente. Preto sa domnievame, že vyjadrenie etnickej štruktúry ako podiel občanov maďarskej národnosti najlepšie odráža verejnú debatu, ako aj politickú realitu na Slovensku s ohľadom na etnické delenie.

Náboženskú štruktúru spoločnosti meriame ako podiel obyvateľov, ktorí pri sčítaní obyvateľstva uviedli rímsko-katolícke vierovyznanie. Zdrojom údajov pre náboženské, ako aj etnické zloženie obyvateľov na úrovni okresov boli oficiálne údaje ŠÚ SR zo sčítania obyvateľstva.

Na hodnotenie vplyvu sociálno-ekonomickej štruktúry sa núkalo niekoľko indikátorov: miera nezamestnanosti, podiel poberateľov dávky v hmotnej núdzi a priemerná mesačná mzda. Vzhľadom na pomerne vysokú koreláciu medzi nimi sme sa rozhodli pre mieru nezamestnanosti⁵. Okrem technického argumentu, že miera nezamestnanosti najviac koreluje s ostatnými premennými, je to aj spoločensky najviditeľnejší faktor a navyše ju politické strany priamo preklápajú do volebnej súťaže a odlišné modely jej riešenia sa stali jej ideologickým základom. Inými slovami, absenciu zamestnania pri časti občanov v rovnakom regióne je jednoduchšie pozorovať ako to, či poberajú dávku v hmotnej núdzi alebo výšku ich mesačnej mzdy. Preto je pravdepodobné, že z uvedených troch možných indikátorov sociálno-ekonomickej štruktúry má práve atribút nezamestnanosti najväčší potenciál ovplyvniť voličské správanie v regióne.

Keďže jednotkou našej analýzy je okres, tak sme stáli pred rozhodnutím, ako postihnúť rozdiely medzi vidieckym a mestským prostredím v okresoch a nie podľa veľkostnej skupiny obce, ktorá sa u nás najčastejšie používa na postihnutie miery urbanizácie a jej vplyvu na vzorce volebného správania v mestskom a vidieckom prostredí. (Např. Krivý 2005 a iné jeho práce) Výskumy venované miere urbanizácie okresov alebo regiónov, vychádzajú buď z delenia, ktoré používa Štatistický úrad SR a obsahuje sedem veľkostných typov obcí (pozri např. Madleňák 2012), alebo používajú komplexný ukazovateľ, ktorý má až 24 znakov a predstavuje sumárny ukazovateľ. (Např. Rakytová 2010) Na úrovni okresov nie je však možné použiť veľkosť sídla ako ukazovateľ mestského charakteru jednoduchou agregáciou údajov o veľkosti pozorovanej jednotky analýzy, keďže by sa stratila informácia o charaktere územno-administratívnej jednotky. Druhou možnosťou bolo merať rurálno-

⁵ Pearsonov korelačný koeficient medzi mierou nezamestnanosti a mierou poberateľov dávok v hmotnej núdzi je 0.94; medzi mierou nezamestnanosti a mesačnou mzdou v regióne $r = -0.62$; medzi mierou poberateľov DHN a mesačnou mzdou $r = -0.55$. Takáto vysoká hodnota korelačného koeficientu znemožňuje správny odhad vplyvu jednotlivých premenných pomocou regresnej analýzy, pokiaľ by boli použité súčasne. Explanačná sila celého modelu by síce nebola ovplyvnená, ale nepomohla by jeden zo základných predpokladov regresie, tzv. predpoklad multikolinearity, a teda hodnotu vplyvu jednotlivých premenných by nebolo možné porovnávať.

urbánne rozdiely ako podiel populácie, ktorá je zamestnaná v poľnohospodárstve. Tieto údaje poskytuje regionálna databáza Štatistického úradu SR, tzv. RegDat. Tento indikátor nezaznamenáva podstatné rozdiely medzi okresmi, keďže jeho variácia je veľmi slabá, od nula do necelého jedného percenta obyvateľov. Inými slovami aj v okrese s najvyšším podielom ľudí zamestnaných v poľnohospodárstve tento podiel neprekročil jedno percento. Navyše umiestnenie niektorých okresov naznačovalo, že tento indikátor môže byť dokonca veľmi zavádzajúci. Napríklad v prvej desiatke okresov s najnižším podielom ľudí žijúcich z poľnohospodárstva, a teda potenciálne medzi okresmi, ktoré majú najviac obyvateľstva „mestského typu“, sa ocitli okresy Poltár, Revúca, Svidník či Medzilaborce. Naopak, medzi desať okresov, ktoré majú najviac „vidiecke“ prostredie, sa dostala aj Banská Bystrica či Nové Mesto nad Váhom.

Aj na základe uvedených faktov sa domnievame, že meranie rurálno-urbaných rozdielov v postkomunistickom kontexte pomocou indikátorov bežne používaných v západnej Európe nemá v prípade Slovenska (ale aj mnohých ďalších Európskych krajín) relevantnú výpovednú hodnotu. Slovensko bolo z historického pohľadu vždy agrárnou krajinou, ale v období štátneho socializmu prišlo k zrýchlenému procesu industrializácie, čo napokon znížilo podiel agrárneho sektoru v prospech budovania centier ťažkého priemyslu. (Lipták 1997) Simultánne s tým, ale nižším tempom, prebiehala aj urbanizácia krajiny. Výsledkom týchto modernizačných procesov bolo, že na Slovensku vzniklo viacero menších a stredne veľkých miest, ktoré sa stali centrami regiónov. Spornou otázkou je, či a do akej miery možno tieto sídla považovať za typicky mestské prostredie, ktoré charakterizujú aj zodpovedajúce zmeny životného štýlu. Stále pretrváva model správania známy z minulosti, keď množstvo ľudí žijúcich na dedinách dochádza buď denne alebo na „týždňovky“ do okolitých miest, kde pracujú v priemysle alebo vo verejnom sektore. To je ďalší dôvod, prečo podiel ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve nedostatočne postihuje existujúce rozdiely medzi mestom a vidiekom v krajine, ktorá prešla centrálnou plánovanou a ideologicky motivovanou industrializáciou. Tá viedla napr. k „ruralizácii“ miest, nedostatočnej urbanizácii, oslabovaniu polarizačného procesu a iným procesom. (Pozri Musil 2003: 150-154) Treba teda hľadať nové, adekvátnejšie indikátory rozdielov medzi mestským a vidieckym prostredím, ktoré sa osobitným spôsobom pretavujú do politických konfliktov a formujú špecifickú podporu politických strán v mestskom a vidieckom prostredí na Slovensku. (Krivý a kol. 1996: 151) V snahe zachytiť odlišnosti medzi okresmi s viac či menej vidieckym charakterom rozčlenili sme ich do štyroch kategórií podľa veľkosti samotného okresného mesta. Predpokladali sme, že čím väčšie je okresné sídlo, tým výraznejšie vplýva na „mestský“ charakter celého okresu, lebo občania zo

všetkých obcí môžu vďaka malej vzdialenosti častejšie a ľahšie dochádzať za prácou do tohto centra, zároveň ich umiestnenie úradov verejnej správy a inštitúcií zdravotnej a sociálnej starostlivosti prirodzene stimuluje, aby často dochádzali do okresného mesta, kde si môžu vybaviť rozličné povinnosti a záležitosti. Očakávali sme teda, že socializácia s mestským prostredím je v prípade veľkých miest výraznejšia.

Tieto kategórie sú:

- i) okresy s okresným mestom do 20 000 obyvateľov;
- ii) okresné mesto od 20 000 do 50 000 obyvateľov;
- iii) okresné mesto od 50 000 do 100 000 obyvateľov;
- iv) okresy dvoch veľkomiest Slovenska, Bratislavy a Košíc.

Nešlo nám však len o samotnú veľkosť okresného mesta, keďže v súčasnosti sa prejavujú aj efekty suburbanizácie, t. j. odlevu občanov z (väčších) miest do menších obcí v ich blízkosti. Z viacerých dôvodov sme za indikátor rurálno-urbánneho delenia zvolili podiel obyvateľov žijúcich v okresnom meste v pomere k celému okresu. Vychádzali sme z predpokladu, že počas štyridsiatich rokov predchádzajúceho režimu sa nielen obyvatelia sťahovali za prácou do väčších miest, z ktorých mnohé sú dnes okresnými sídlami, ale najmä tieto mestá sa stali aj najbližším referenčným rámcom mestského a vidieckeho štýlu. Zároveň toto rozdelenie reflektuje poznanie, že urbanizácia sa nedotýka len materiálnych a priestorových aspektov mesta, ale ekonomickej, inštitucionálnej, sociálnej štruktúry, spôsobu života, hodnôt, myslenia a celej kultúry. (Musil et al. 2002) Navyše, mestský životný štýl si ľudia prichádzajúci z vidieka do miest osvoja rýchlejšie a prirodzenejšie vo veľkom meste než v prostredí malých miest, v ktorých ľudia kombinujú vidiecke a mestské životné štýly.

Predpokladáme, že na Slovensku k väčšej kultúrnej urbanizácii, t. j. k osvojeniu si mestského životného štýlu a s ním spojených liberálnejších hodnôt, prichádza len vo veľkých mestách (nad 100-tisíc), ktoré sú na Slovensku iba dve. Medzi malými dedinami a okresnými sídlami s počtom obyvateľov do 20-tisíc nepredpokladáme veľké kultúrne rozdiely stelesnené v životnom štýle a hodnotami, na aké sa tradične odvoláva teória štiepení, keď hovorí o rozdieloch medzi mestským a vidieckym prostredím, a to najmä s ohľadom na volebné preferencie. Inými slovami domnievame sa, že ak je okresné sídlo malé, t. j. „pritiahlo“ málo obyvateľov z okolia, tak napriek jeho označeniu „mesto“ v ňom budú prevládať vidiecke hodnoty a životný štýl. Typicky mestské hodnoty, ktoré predpokladáme v našich väčších a veľkých mestách a reflektujú výsledky urbanizácie a modernizácie (napr. vyššiu mieru sekulárnosti, liberalizmu a tolerance k iným životným štýlom), sa prejavajú až v sídlach so značne väčším počtom obyvateľov, čo v slovenskom kontexte znamená nad 100-tisíc obyvateľov. Chceli sme sa ale vyhnúť takejto

jednoduchej dichotómii, preto sme vytvorili dve ďalšie kategórie, ktoré pokladáme za typický produkt industrializácie počas minulého režimu, t. j. malé mestá a obce bez predchádzajúcej priemyselnej tradície, v ktorých boli postavené úplne nové továrne a tie pritiahli novú pracovnú silu, čím na Slovensku začali rásť aj väčšie mestá⁶. (Bližšie pozri Bašovský – Divínsky 1991) Predpokladáme, že čím je okresné mesto väčšie, tým viac sa dá očakávať, že má aj „mestskú“ populáciu. Konkrétne mestá, ktoré majú do 20 tis. sa podľa nás vyznačujú ešte zakotvením vo vidieckej kultúre, t. j. úroveň anonymity je relatívne malá a miera sociálnej kontroly vysoká, čo podporuje zachovávanie tradičných konzervatívnych hodnotových vzorov a takéto mesto teda ani nemôže fungovať ako ťahún mestského životného štýlu pre celý okres. Domnievame sa, že vzhľadom na pretrvávajúci vplyv socialistickej modernizácie na charakter slovenských sídel ide o opodstatnený spôsob, ako zachytiť a merať vplyv vidiecko-mestského delenia sídel na podporu politickým stranám.

Vychádzajúc z teórie štiepení skúmame vplyv vybraných štruktúrnych faktorov na výsledky politických strán vo voľbách 2012 a prezidentských kandidátov vo voľbách 2014. Zaujímá nás, ako sa mení podpora politických strán v závislosti od meniacej sa náboženskej, etnickej, sociálno-ekonomickej a mestskej štruktúry okresov na Slovensku. Takáto analýza pomáha odhaliť vplyv spoločenského prostredia na volebnú podporu jednotlivých strán a kandidátov. Nami zvolená ekologická analýza teda ovplyvňuje aj interpretáciu výsledkov, t. j. zmena v sociálno-ekonomickej štruktúre, napr. vyššia miera nezamestnanosti vedie k zvýšeniu podpory danej strany vo voľbách. Tento záver nie je však totožný s tvrdením, že nezamestnaní jednotlivci volia danú stranu. Naše agregátne údaje neumožňujú takéto uzávery, keďže takéto usudzovanie vyžaduje výskumy verejnej mienky, ktoré zohľadňujú názory, preferencie a postoje jednotlivcov. Pre analýzu vplyvu etnickej, náboženskej a sociálno-ekonomickej štruktúry na volebné zisky politických strán a prezidentských kandidátov sme použili lineárnu regresnú analýzu. Táto metóda nám umožňuje posúdiť a zmerať vplyv jednotlivých štruktúrnych faktorov za predpokladu, že ďalšie premenné sú konštantné. Naš analytický model sa dá zapísať takto:

$$VP = \alpha + \beta_1 * ETN + \beta_2 * NAB + \beta_3 * SOC + \beta_{4i} * RUR + \beta_5 * GEO + \varepsilon(1).$$

VP je závislou premennou a reprezentuje voličskú podporu konkrétnej strany, resp. kandidáta. Na pravej strane rovnice sú nezávislé premenné

⁶ Podľa Bašovského a Divínskeho (1991) pokiaľ v roku 1950 bolo na Slovensku len 21 miest, ktoré mali viac ako 10 tis. obyvateľov a len 7 miest malo viac ako 20 tis., tak v roku 1989 počet miest s viac ako 20 tis. obyvateľmi stúpol na 41 miest, pričom v 11-tich z nich už bývalo viac ako 50 tis. ľudí.

a model je zápisom ich vplyvu na voličskú podporu strán. Skratka ETN je etnický faktor, v našom prípade meraný ako podiel maďarskej menšiny žijúcej v okrese. Nasleduje druhé označenie NAB, ktoré vyjadruje náboženský faktor a reprezentuje zastúpenie katolíkov v okrese. SOC je skratka pre sociálno-ekonomický faktor, ktorý operacionalizujeme ako mieru nezamestnanosti. Pomenovanie RUR v našom modeli označuje rurálno-urbánne delenie v podobe ordinálnej premennej zachytávajúcej nami zadanú kategóriu veľkosti okresného mesta. V tomto členení však nebolo možné oddeliť okresy Bratislavy od zvyšku západného Slovenska kvôli nízkemu počtu bratislavských okresov. Inými slovami jedným z predpokladov regresnej analýzy je aj dostatočná variabilita hodnôt. Ak by osobitnú kategóriu tvorilo iba päť okresov Bratislavy, tento predpoklad by nebol naplnený. Napokon sme do modelu zahrnuli aj delenie okresov na západné, stredné a východné Slovensko (GEO). Táto premenná zachytáva regionálne rozdiely Slovenska a vzdialenosť od Bratislavy, čiže od politického, hospodárskeho a administratívneho centra krajiny. Koeficienty β_{1-6} vyjadrujú veľkosť vplyvu jednotlivých faktorov na voličskú podporu politickej strany. Grécky znak epsilon vyjadruje chybu, respektíve množstvo variácie, ktoré nie je zachytené našimi piatimi faktormi.

Výsledky ekologickej analýzy: parlamentné voľby v roku 2012 a prezidentské voľby v roku 2014

Meranie vplyvu jednotlivých štruktúrnych faktorov je viazané na okresy, pričom kontrolujeme vplyv ostatných zvolených faktorov, čiže dodržiavame podmienku *ceteris paribus*. Teda ak tvrdíme, že napríklad etnické zloženie obyvateľstva má vplyv na volebné zisky niektorej strany, tak je to vyjadrenie vplyvu etnického faktora za hypotetickej situácie, ak by všetky ďalšie faktory boli naprieč okresmi rovnaké. Na jednoduchšiu interpretáciu uvádzame v tab. č. 2 neštandardizované regresné koeficienty pre jednotlivé faktory. Napríklad pri vzťahu religiozity a volebnej podpory KDH nám neštandardizované koeficienty totiž umožňujú interpretáciu v nasledovnom zmysle: zvýšenie podielu katolíkov v okrese o 1 p.b. spôsobí zvýšenie podpory KDH o 0,10 p. b. Štandardizované koeficienty takúto intuitívnu interpretáciu neumožňujú⁷. Výsledky analýzy uvádzame a diskutujeme s ohľadom na politické strany, ktoré dostali vo voľbách v roku 2012 viac ako 3% platných hlasov. Rovnaké pravidlo sme uplatnili pri prezidentských voľbách.

⁷ Kvôli analytickej komplexnosti a na porovnanie celkového vplyvu jednotlivých faktorov v rámci podpory jednej strany, ale aj medzi stranami uvádzame štandardizované regresné koeficienty v prílohe č. 1.

V poslednom riadku uvádzame, do akej miery dokážu štrukturálne faktory vysvetliť variáciu voličskej podpory⁸. Tento údaj sa dá interpretovať aj ako miera, do akej podpora konkrétnej politickej strany závisí od nami meraných štruktúrnych vplyvov, t. j. etnicity, náboženskej príslušnosti, vidiecko-mestského charakteru okresu, sociálno-ekonomickej situácie a vzdialenosti od Bratislavy (meranej kategoricky ako západné, stredné a východné Slovensko). Výsledky interpretujeme postupne v poradí podľa jednotlivých štruktúrnych faktorov. Pri druhom kole prezidentských volieb interpretujeme vždy iba výsledok jedného kandidáta. Vzhľadom na fakt, že v druhom kole súťažia iba dvaja kandidáti a podiel platných hlasov pre jedného je doplnkom k podielu platných hlasov druhému (pretože spolu musia tvoriť 100 %), tak aj veľkosť efektu sledovaných faktorov je pre druhé kolo prezidentských volieb rovnaký pre oboch kandidátov, akurát s opačným znamienkom. Interpretovať preto výsledok regresnej analýzy pre oboch kandidátov považujeme za duplicitné.

Prvý faktor zaradený do analytického modelu, etnická štruktúra okresu, mal vplyv na podporu troch politických strán (z ôsmich skúmaných) a dvoch prezidentských kandidátov v prvom kole a tiež na rozloženie hlasov v druhom kole prezidentskej voľby. So zvyšovaním podielu maďarského obyvateľstva v okresoch významne klesala podpora Smeru-SD a tiež R. Ficovi v prezidentských voľbách. Pri zvýšení podielu maďarských občanov o jeden percentuálny bod sa podpora Smeru znižuje o 0,66. Ficova podpora v takom prípade klesla o 0,43 v prvom a 0,59 v druhom kole. Naopak, vyšší podiel občanov maďarskej národnosti zvyšoval podporu Mostu, SMK, Bårdosovi v prvom kole prezidentských volieb a v druhom už Kiskovi. Interpretovať výsledky etnického faktora na podporu politických strán a prezidentských kandidátov je zaujímavé aj z hľadiska verejného diskurzu. Pri skúmaní podpory SNS totiž platí len jedno, dosť banálne pravidlo, že nemá vysokú podporu v okresoch, kde žije maďarské etnikum. Priamy pozitívny vplyv etnicity, t. j. príslušnosť k slovenskej národnosti je pre podporu SNS zanedbateľný. SNS má relatívne vysokú podporu v okresoch stredného Slovenska. (Tabuľka č. 1)

V poradí druhý skúmaný faktor – religiózna štruktúra okresov – sa ukázala takmer úplne bez vplyvu⁹ pri všetkých skúmaných politických stranách aj prezidentských kandidátoch. V tomto kontexte a vzhľadom na minulé výskumy naše zistenie, že náboženské zloženie okresu je relatívne slabý prediktor podpory KDH, vyvoláva najviac otázok, ktoré treba dôsledne interpretovať. Prvé vysvetlenie môže spočívať v štatistických údajoch. Na Slovensku sa pri sčítaní obyvateľstva hlásia k viere ľudia podľa krstu, hoci dané vierovyznanie nepraktizujú vôbec alebo pravidelne a často. V takom prípade nemožno

⁸ V tomto prípade je to upravený R^2 koeficient modelu z regresnej analýzy. Avšak z regresnej analýzy bez geografického prediktora, pretože ten na seba viaže všetky regionálne rozdiely, t. j. aj tie, ktoré nemajú štruktúrny charakter.

⁹ Výnimkou je KDH.

predpokladať silný vplyv religiozity na podporu KDH, čo by vysvetlilo nízku podporu hnutia aj v (štatisticky silnom) katolíckom prostredí. Alternatívnym vysvetlením by mohlo byť, že napriek vlastnému zaradeniu a profilácii KDH ako politického zástupcu veriacich kresťanov (katolíkov), voliči takto KDH nevnímajú. Potvrdenie týchto domnienok by si však vyžadovalo špeciálny a detailnejší výskum založený na individuálnych údajoch, ktoré by napríklad postihli rozdiely medzi praktizujúcimi (silne veriacimi) a „bežnými“ alebo „nominálnymi“ katolíkmi a tiež vypovedali o vnímaní KDH ako reprezentanta kresťanskej (katolíckej) viery. Použité údaje zo sčítanie obyvateľstva v roku 2011 neumožňujú postihnúť rozdiely medzi podielom „bežných“ a „silne“ veriacich v okrese.

Sociálno-ekonomický faktor jasne podmienil volebnú podporu Smeru-SD v parlamentných voľbách 2012 a podpísal sa aj pod zisky Roberta Fica v prezidentských voľbách. Keďže sme tento faktor merali ako mieru nezamestnanosti, v tabuľke 1 a 2 je zobrazený pozitívny vzťah, čo znamená, že s nárastom miery nezamestnanosti o jeden percentuálny bod sa podpora Smeru-SD zvýšila o 0,48 a podpora Roberta Fica v prezidentských voľbách o 0,58 percentuálneho bodu.

Posledným zo skúmaných štruktúrnych faktorov vychádzajúcich z teórie štiepení bol rozdiel medzi vidieckym a mestským prostredím. Zistili sme, že v parlamentných voľbách 2012 tento faktor menil podporu troch strán – Smeru-SD, SDKÚ-DS a SaS. Podpora Smeru-SD klesala so zvyšujúcim sa podielom mestského charakteru okresov. V tých, kde sa veľkosť okresného mesta pohybovala od 50 do 100 tisíc obyvateľov, mal Smer-SD v priemere o 3,96 percentuálneho bodu menej než v okresoch s veľkosťou sídla do 20-tisíc. Pri vylúčení vplyvu zvyšných troch faktorov sme zistili, že v okresoch slovenských veľkomiest, t. j. Bratislavy a Košíc, mal Smer-SD v priemere o 15 p. b. menej. Podobný vplyv mal rozdiel medzi mestským a vidieckym prostredím aj na podporu Roberta Fica v prezidentských voľbách (-5,00 p. b. v nami zadefinovaných okresoch s veľkosťou sídla 50- až 100- tisíc a -13,22 p. b. v okresoch veľkomiest). Opačný efekt tohto delenia, najmä rozdiely medzi okresmi do 20-tisíc a veľkomestami, sme pozorovali pri stranách SDKÚ-DS, SaS a prezidentských kandidátoch Kňazkovi a v druhom kole Kiskovi. Kontrolujúc zvyšné faktory dosahovali strany SDKÚ-DS a SaS o 5,95, respektíve 5,67 percentuálneho bodu viac vo veľkomestách než v okresoch s najmenšími centrami. Rozdiely medzi ostatnými kategóriami okresov neboli výrazné. V prezidentských voľbách dosiahol Kňazko v okresoch, v ktorých sa veľkosť sídla pohybovala od 50-tisíc do 100-tisíc obyvateľov, v priemere o 3,01 p. b. a Kiska o 6,28 p. b. viac než v okresoch s najmenšími centrami. Vo veľkomestách bol tento rozdiel ešte významnejší, a to 12,74 (Kňazko) a 16,05 (Kiska v 2. kole) percentuálnych bodov.

Okrem štruktúrnych faktorov, ktoré vychádzajú z teórie štiepení, sme ako kontrolnú premennú do nášho modelu pridali aj vzdialenosť od Bratislavy. Analýza preukázala, že volebná podpora po zohľadnení štruktúrnych faktorov bola výrazne odlišná v okresoch východného Slovenska len v dvoch prípadoch. V týchto okresoch malo KDĽ vyššiu podporu a Kňažko zase oveľa nižšiu. Pri ostatných stranách a kandidátoch nebol medzi okresmi veľký rozdiel.

Pohľad na posledný riadok tab. 2 ukazuje, do akej miery dokážu zadefinované štruktúrne faktory prostredia v spojení s geografickým členením vysvetliť voličskú podporu jednotlivých strán a prezidentských kandidátov. Jediné dve strany, ktorých podpora jednoznačne závisí od štruktúrneho vplyvu prostredia, sú SMK (98,1 %) a Most-Híd (95,7 %), keďže sme etnické členenie spoločnosti merali ako podiel občanov maďarskej národnosti žijúcich v nej. Naopak, najnižšiu vysvetlenú variáciu vo volebnej podpore máme pri strane OĽaNO, keďže sme zistili len mierny vplyv miery urbanizácie okresov meranej podľa veľkosti okresného mesta. V porovnaní s okresmi, ktoré majú malé sídlo, má OĽaNO mierne vyššiu podporu (1,85 p. b.) v tých okresoch, kde sú väčšie okresné mestá (od 50- do 100-tisíc obyvateľov). Hypoteticky to môže naznačovať súvislosť so sieťou regionálnych novín, ktorú založil predseda tejto strany Igor Matovič, ale potvrdenie by si žiadalo špeciálny výskum. Pri tejto strane sme nezistili žiadnu inú výraznú koreláciu so sledovanými štruktúrnymi faktormi.

Závislosť volebnej podpory jednotlivých prezidentských kandidátov od štruktúrnych faktorov sa prejavila výraznejšie ako v prípade podpory politických strán. Najviac to platí v prípade Gyulu Bárdosa, keďže až 98,9 % jeho podpory závisí od etnického zloženia. Štruktúrne faktory vysvetľujú necelých 80 % podpory aj u Milana Kňažka, pričom v jeho prípade bolo najsilnejším prediktorom urbánno-rurálne delenie. Podpora Andreja Kisku najmenej závisela od štruktúrnych podmienok, v prvom kole voľby sme namerali iba 25-percentnú závislosť a ani jeden zo sledovaných faktorov nebol mimoriadne výrazný.

Celkovo sme dokázali vysvetliť viac než polovicu variácie voličskej podpory pomocou štruktúrnych faktorov (s výnimkou OĽaNO a výsledkov A. Kisku v prvom kole). Ktoré faktory prostredia sa teda ukázali ako najsilnejšie? Najsilnejším prediktorom sa ukázala byť etnická štruktúra spoločnosti, ale len v prípade podpory troch strán (Most-Híd, SMK, Smer-SD). V našom modeli sa ako druhý najvýraznejší faktor ukázalo delenie okresov podľa veľkosti okresného sídla, kde sme zachytili detailnejšie rozdiely, pričom sme sa zamerali na veľkosť okresného mesta. Treťou skúmanou charakteristikou bola religiozita, ktorá sa však v našom modeli nepotvrdila. Toto zistenie sa v kontexte záverov iných výskumov zameraných na individuálne údaje javí ako kontroverzné, čo sme sa už snažili vysvetliť

v predchádzajúcom texte. S výnimkou podpory Smeru-SD sa ako slabý ukázal aj vplyv štvrtého faktora, sociálno-ekonomickej štruktúry (meraného ako miera nezamestnanosti) okresov. Vplyv jednotlivých faktorov je rozdielny pre jednotlivé strany a kandidátov. Volebný zisk strán, ktoré sa profilujú (aj) na ekonomických témach, rastie, respektíve klesá s veľkosťou sídla. Strany SaS a SDKÚ-DS s pribúdajúcim počtom obyvateľov v okresnom meste popularitu získavajú a Smer-SD stráca. Podobný trend ako pri parlamentných voľbách sledujeme pri prezidentských kandidátoch, ktorí sú s uvedenými stranami istým spôsobom identifikovaní (napr. Fico a Smer-SD, Bártos a SMK).

Z ekologickej analýzy vyplýva, že vplyv štruktúrnych faktorov na volebnú podporu sa výrazne prekrýva pri stranách a kandidátoch, ktorí majú jasnú stranícku alebo ideologickú príslušnosť. Ide najmä o dvojicu R. Fico a Smer-SD, G. Bártos a obe maďarské strany (SMK, Most-Híd) a napokon do menšej miery sa prekrýva podpora M. Kňažka s podporou SDKÚ-DS a SaS. Tieto závery môžu obohatiť ďalší výskum a diskusia o (ne)stálosti voličov aj ich identifikácii s politickými stranami.

Diskusia a závery

Analyzovali sme volebné výsledky v okresoch s cieľom zistiť, ako vybrané štruktúrne faktory ovplyvňujú volebnú podporu politických strán na Slovensku. Pomocou multivariačnej regresnej analýzy sme overili závery z predchádzajúcich výskumov a v kontexte našich zistení naznačili ďalšie smery výskumu štruktúry ako základu teórií štiepení, ekologickej analýzy a sčasti aj teórií o inštitucionalizácii politických strán a straníckeho systému. Jedným z hlavných prínosov štúdie je testovanie všetkých štruktúrnych faktorov súčasne. Ďalej naša empirická analýza potvrdila, že štruktúra (životné podmienky v okresoch) má relatívne veľký vplyv na voličskú podporu jednotlivých strán a kandidátov. Spolu ako súbor faktorov vysvetľujú približne od 46 do 77 percent variácie volebnej podpory stranám a od 25 do necelých 99 percent pri prezidentských kandidátoch. Tieto výsledky sú v súlade so zisteniami výskumov v krajinách západnej Európy (Ersson et al. 1985; Lane – Ersson 1999), čo znamená, že nami zvolené štruktúrne faktory do veľkej miery vysvetľujú výsledky volieb na úrovni okresov a prispievajú tak do stále otvorenej diskusie o váhe štruktúry pri vysvetľovaní volebných výsledkov v postkomunistickom priestore. Táto vysoká miera relevantnosti však ani na Slovensku nedokáže dostatočne zakotviť teoretizovanie ohľadne existencie a významu tzv. úplných štiepení pri vysvetľovaní voličského správania, keďže slabé stránky štruktúrnych vysvetlení súvisia najmä s tým, že je veľmi ťažko predvídať, či politické strany chcú alebo dokážu vo svojich programoch postihnúť aj sociálne rozdiely medzi skupinami voličov, ktorých chcú osloviť. Štruktúrne rozdiely nemusia mať

zásadný význam vo volebnej súťaži, keďže politickí aktéri a voliči môžu a aj často sú prepojení iba politickými rozdielmi a volebnými témami.

Nami zvolená štatistická metóda, multivariačná lineárna regresná analýza, na jednej strane potvrdila niektoré predchádzajúce zistenia, ale na druhej strane ukázala niektoré nové súvislosti, ktoré však treba potvrdiť a doplniť ďalšími výskumami. Len tie môžu komplexne a systematicky prispieť k celkovému vysvetleniu vplyvu štruktúrnych faktorov na geografickú podporu politických strán a prezidentských kandidátov, keďže v našej štúdii sme testovali tento vplyv len na výsledkoch parlamentných volieb v roku 2012 a prezidentských volieb v roku 2014. V prvom rade sa potvrdili niektoré závery z predchádzajúcich výskumov, ktoré sme analyzovali v úvodnej časti štúdie. Keďže naša metóda dokázala izolovať vplyv jednotlivých faktorov, tak môžeme konštatovať, že sme aj touto metódou ukázali, že etnické zloženie okresov, t. j. prítomnosť etnických Maďarov mala relatívne silný efekt na voličskú podporu niektorých strán (Smer-SD, Most-Híd a SMK) a kandidátov (R. Fico a G. Bárdos). Potvrdili sa aj zmeny voličskej podpory v závislosti od veľkosti okresného mesta, čo znamená, že rozdiely medzi mestským a vidieckym charakterom okresov majú vplyv na podporu strán a kandidátov.

Na druhej strane naša analýza nepotvrdila vzťah medzi štatisticky meraným náboženským zložením okresov a podporou KDH či Smeru-SD. Otvára to diskusiu, ako toto zistenie interpretovať s ohľadom na závery výskumov, ktoré hovoria o dvoch „silných kolektívnych identitách“, etnickej a konfesnej (Gyárfášová – Krivý 2007: 87), čo vyplýva zo zistení, že medzi voličmi KDH je najvyšší podiel hlboko veriacich (75 % oproti 11 % v celej dospeljej populácii). Rozdiel medzi výsledkami našej analýzy a týmto výskumom spočíva práve v rozdielnom type dát. Pri analýze náboženského zloženia okresu a jeho súvislosti s podporou strán v okrese nie je možné sledovať kategóriu silne veriacich, keďže pri sčítaní ľudu sa zisťuje iba vierovyznanie, nie jeho sila alebo hĺbka. KDH teda reprezentuje kolektívnu identitu iba pre hlboko veriacich a nie pre všetkých, ktorí sa pri sčítaní ľudu deklarujú ako veriaci. (Gyárfášová – Krivý 2007, 2013; Gyárfášová 2011b) Nepoznáme však žiadne údaje, ktoré by nám umožnili identifikovať štruktúru okresov vzhľadom na zastúpenie hlboko veriacich, preto sme náboženskú štruktúru okresov merali len ako podiel katolíkov, ktorí sa hlásia k svojej viere. To nás vedie k záveru, že takto meraný náboženský faktor má relatívne slabý vplyv na voličskú podporu KDH v jednotlivých okresoch. Z hľadiska teórie štiepení je rovnako relevantné, že oproti KDH nestojí jasne vyprofilovaná politická strana, ktorá by ponúkala voličom výslovne sekulárnu, resp. liberálnu identitu. Zatiaľ všetky podobné pokusy na Slovensku mali iba krátky život, čo znamená, že vierovyznanie na úrovni postojov má svoju váhu pre formulovanie politickej identity strán a treba tento problém ďalej skúmať.

Ako sme už uviedli, štruktúrne faktory sú len jedným z dvoch typov faktorov, ktoré ovplyvňujú voličské správanie, a teda je zrejmé, že samostatne nedokážu dokonale vysvetliť podporu politickým stranám či vzorce volebného správania. Pomer variácie, ktorú dokázal vysvetliť náš model, takisto poskytuje značný priestor na to, aby vysvetlenia voličskej podpory boli doplnené o hodnotové a postojové aspekty. Napriek tomu, že táto štúdia sa zamerala iba na úlohu štruktúrnych faktorov vo voličskej podpore politickým stranám a prezidentským kandidátom, veríme, že prispieva k lepšiemu poznaniu volebného správania na Slovensku. Sme si vedomí, že náš výskum súvisí s nedostupnosťou údajov na individuálnej úrovni v takom rozsahu, ktorý by umožnil kombinovať individuálne a kontextuálne údaje do jedného viacúrovňového modelu. Pre kombináciu kontextuálnych dát na úrovni okresov by sme potrebovali vzorku individuálnych respondentov z každého okresu v počte, ktorý by zabezpečil dostatočnú variabilitu premenných. (Luke 2004) V súvislosti s týmto je možné, že ak by sa rozdiely v hodnotových orientáciách a postojoch voličov prekrývali s rozdielmi v geografickom či vidiecko-mestskom prostredí tak, ako ich meriame, tak naše premenné na seba naviažu istý podiel explanačnej sily aj nemeraných faktorov. Inými slovami, ak sa s veľkosťou okresného mesta nemení len vidiecko-mestský charakter okolia, ale aj konzervatívno-liberálne myslenie voličov v danom sídle, potom je explanačná sila tohto faktora do istej miery nadhodnotená. Vzhľadom na relatívne vysoký podiel vysvetlenej variácie pri jednotlivých stranách je nutné túto limitáciu brať do úvahy.

Zároveň naše výsledky naznačili potrebu novej operacionalizácie štruktúrnych faktorov voličského prostredia tak, aby bolo možné v jednotlivých indikátoroch konkrétnejšie uchopiť historický vývoj Slovenska a tiež postihnúť jednotlivé nuansy. Domnievame sa, že to potvrdil aj výber indikátora, ktorým sme merali rozdiely medzi mestským a vidieckym charakterom okresov. Snažili sme sa ním postihnúť mieru a spôsob industrializácie počas minulého režimu, ktorý zásadne zmenil a stále pôsobí na ekonomické, sociálne, demografické a kultúrne znaky našej krajiny. Podobne sa o lepšie postihnutie tejto premennej, vyjadrujúcej regionálnu diferenciáciu obyvateľstva, snažia aj bádatelia z humánnej geografie, ktorí vytvorili pojem „funkčných mestských regiónov“. Ten empiricky vymedzujú na základe intenzívnych denných tokov za prácou medzi jadrom regiónu a jeho zázemím. (Bezák 2000)

Záveru našej štúdie otvárajú dve otázky dôležité pre ďalší výskum voličského správania na Slovensku. Prvá pramení z uvedenej limitácie, ktorá neumožňuje kombinovať individuálne hodnotové faktory so štruktúrnymi. Nie je jasné, či s údajmi dostupnými v súčasnosti možno oba typy faktorov začleniť do jedného modelu a umožniť tak odhad vplyvu ktoréhokoľvek z nich pri súčasnej kontrole ostatných. Pre budúci výskum bude teda dôležité zamerať sa

na individuálne charakteristiky voličov a skúmať, ako postoje a hodnoty v rôznych politických oblastiach formujú politické preferencie na individuálnej úrovni. V ideálnom prípade by budúcnosť mohla priniesť lepšie údaje, ktoré by umožnili tzv. viacúrovňové modelovanie, čiže modelovať voličské správanie na individuálnej ako aj kontextuálnej úrovni zároveň.

Druhá otvorená otázka súvisí s konceptualizáciou vybraných štruktúrnych indikátorov, ktoré sú odvodené z výskumu západoeurópskej politickej vedy, avšak nie sú vždy vhodné pre aplikáciu v postkomunistickom kontexte. Ako sme ukázali na príklade vidieckeho charakteru okolia, ktorý sa bežne meria ako podiel ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve, takýto indikátor jednoducho nezachytáva realitu postkomunistického Slovenska (ale aj ďalších krajín) vzhľadom na charakter a priebeh modernizácie. Ak chce budúci výskum zvýšiť explanačnú silu modelov založených na štruktúrnych faktoroch, stojí pred ním výzva, ako vylepšiť aj samotnú konceptualizáciu štruktúry v tomto regióne.

Príloha č. 1: Štandardizované regresné koeficienty

	Smer- SD	KDH	OEaNO	Most-Híd	SDKÚ- DS	SaS	SMK	SNS
Religiozita	-0,019	0,447	0,078	-0,022	-0,206	-0,238	0,008	0,138
Etnicita	-0,801	-0,415	-0,312	1,012	-0,147	-0,174	0,981	-0,356
Socio-ekonomický faktor	0,223	-0,153	-0,426	-0,119	-0,194	-0,233	0,033	-0,098
Veľkosť okresného mesta (b=do 20 tisíc)								
20 000 – 50 000	0,069	-0,048	-0,026	-0,056	-0,017	0,003	0,013	-0,040
50 000 – 100 000	-0,096	-0,024	0,171	-0,009	0,136	0,130	0,009	-0,059
nad 100 000 (okresy BA + KE)	-0,402	-0,007	0,091	0,104	0,627	0,600	-0,001	-0,231
Regióny SK (b=Západoslovenský)								
Stredné SK	-0,037	0,081	0,158	-0,001	-0,141	-0,148	0,006	0,363
Východné SK	-0,028	0,519	0,008	0,028	-0,230	-0,406	-0,007	-0,186
Vysvetlená podpora	75,6	55,4	46,9	97	71,2	77,1	98,1	52,6

Zdroj: Autori

Poznámka: Vzhľadom na to, že naša analýza zahŕňa celú populáciu pozorovaných jednotiek analýzy, v tabuľke uvádzame regresné koeficienty bez uvedenia hladiny štatistickej významnosti. Štatistická významnosť je potrebná len pri skúmaní vzorky, pričom sa zo zistení vyvodzujú zovšeobecnenia platné pre celkovú populáciu. Vtedy ide o tzv. externú validitu a štatistická významnosť hovorí, s akou pravdepodobnosťou môže nastať chyba typu 1, teda že na základe skúmania vzorky prisúdime premennej vplyv, ktorý sa v populácii nenachádza. Problém externej validity však neohrozuje naše závery, pretože v našej štúdii nepracujeme so vzorkou, ale pracujeme s celou populáciou všetkých 79 okresov a na žiadne iné objekty naše zistenia neprenášame.

Tabuľka č. 1: Výsledky regresnej analýzy pre jednotlivé politické strany

	Smer-SD	KDH	OĽaNO	Most-Híd	SDKÚ-DS	SaS	SMK	SNS
Religiozita	-0,014	0,104	0,015	-0,010	-0,038	-0,043	0,004	0,018
Etnicita	-0,656	-0,109	-0,067	0,536	-0,031	-0,036	0,513	-0,053
Sociálno-ekonomický faktor	0,402	-0,089	-0,202	-0,139	-0,089	-0,106	0,038	-0,032
Veľkosť okresného mesta (b = do 20 tisíc)								
20 000 – 50 000	1,796	-0,398	-0,177	-0,948	-0,114	0,018	0,216	-0,190
50 000 – 100 000	-3,955	-0,319	1,847	-0,236	1,426	1,360	0,231	-0,438
nad 100 000 (okresy BA + KE)	-15,007	-0,082	0,890	2,506	5,951	5,672	-0,030	-1,568
Regióny SK (b = západoslovenský)								
Stredné SK	-1,002	0,708	1,123	-0,010	-0,966	-1,015	0,101	1,780
Východné SK	-0,744	4,513	0,057	0,494	-1,576	-2,778	-0,115	-0,912
Vysvetlená podpora	75,6	55,4	46,9	97	71,200	77,1	98,1	52,6

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné prepočty autorov

Poznámka: Vzhľadom na to, že naša analýza zahŕňa celú populáciu pozorovaných jednotiek analýzy, v tabuľke uvádzame regresné koeficienty bez uvedenia hladiny štatistickej významnosti. Štatistická významnosť je potrebná len pri skúmaní vzorky, pričom sa zo zistení vyvodzujú zovšeobecnenia platné pre celkovú populáciu. Vtedy ide o tzv. externú validitu a štatistická významnosť hovorí, s akou pravdepodobnosťou môže nastať chyba typu 1, teda že na základe skúmania vzorky prisúdime premennej vplyv, ktorý sa v populácii nenachádza. Problém externej validity však neohrozuje naše závery, pretože v našej štúdii nepracujeme so vzorkou, ale pracujeme s celou populáciou všetkých 79 okresov a na žiadne iné objekty naše zistenia neprenášame.

Tabuľka č. 2: Výsledky regresnej analýzy pre jednotlivých kandidátov na prezidenta, voľby 2014

	Fico	Kiska	Procházka	Kňažko	Bárdos	Hrušovský	Kiska (2.kolo)	Fico (2.kolo)
Religiozita	-0,077	0,028	0,080	-0,057	0,005	0,043	0,049	-0,049
Etnicita	-0,429	0,063	-0,186	-0,020	0,652	-0,030	0,593	-0,593
Sociálno-ekonomický faktor	0,483	-0,187	-0,255	-0,168	-0,019	-0,009	-0,584	0,584
Veľkosť okresného mesta (b=do 20 tisíc)								
20 000 – 50 000	1,270	-1,428	0,101	0,461	-0,141	-0,513	-1,842	1,842
50 000 – 100 000	-4,999	2,670	0,521	3,011	-0,217	-1,047	6,275	-6,275
nad 100 000 (okresy BA + KE)	-13,221	1,880	1,764	12,740	-1,087	-2,097	16,054	-16,054
Regióny SK (b = Západoslovenský)								
Stredné SK	-2,231	-1,256	2,101	0,239	0,191	0,533	-0,050	0,050
Východné SK	-1,510	1,716	1,592	-3,590	0,518	2,571	1,042	-1,042
Vysvetlená podpora	62,9%	25,0%	70,3%	79,7%	98,9%	54,8%	66,6%	66,6%

Zdroj: ŠÚ SR, vlastné prepočty autorov

Pavol Baboš pôsobí ako odborný asistent na Katedre politológie FF UK v Bratislave. Výskumne sa venuje najmä problémom voličského správania, korupcie a politických inštitúcií na trhu práce. Autor pravidelne publikuje v domácich aj zahraničných odborných časopisoch.

Darina Malová pracuje od roku 1991 na Katedre politológie FF UK v Bratislave. Venuje sa najmä otázkam politického vývoja na Slovensku, procesom európskej integrácie a teóriám demokracie. Publikovala viaceré štúdie v slovenských a medzinárodných časopisoch a kolektívnych monografiách.

LITERATÚRA

- BAKKE, E. – SITTER, N., 2005: Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989. *Party Politics*. Vol. 11, No. 2, s. 243-263.
- BARTOLINI, S. – MAIR, P., 1990: Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885 – 1985. Cambridge a New York, Cambridge University Press.
- BAŠOVSKÝ, O. – DIVÍNSKY, B., 1991: The Development of Modern Urbanisation in Slovakia and its Present Problems. *Revue Belge de Géographie*, roč. 115, č. 1-2-3, s. 265-277.
- BEZÁK, A., 2000: Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca* 15, č. 1, s. 7-89.
- DEEGAN-KRAUSE, K., 2006: Elected Affinities: Democracy and Party Competition in Slovakia and the Czech Republic. Palo Alto, Stanford University Press.
- DEEGAN-KRAUSE, K., 2007: New Dimensions of Political Cleavage. In: R. Dalton – H.-D. Klingemann (eds.): *Oxford Handbook of Political Behaviour*. Oxford: Oxford University Press, s. 538-556.
- DEEGAN-KRAUSE, K. – ENYEDI, Z., 2010: Agency and the Structure of Party Competition: Alignment, Stability and the Role of Political Elites. *West European Politics*, Vol. 33, No. 3, s. 686-710.
- ENYEDI, Z., 2005: The Role of Agency in Cleavage Formation. *European Journal of Political Research*. Vol. 44, No. 5, s. 697-720.
- ERSSON, S. – JANDA, K. – LANE, J.-E., 1985: Ecology of Party Strength in Western Europe: A Regional Analysis. *Comparative Political Studies*, 18: 170-205.
- EVANS, G. – WHITEFIELD, S., 2000: Explaining the Formation of Electoral Cleavages in Post-Communist Democracies. In: H. D. Klingemann – E. Mochmann – K. Newton (eds.): *Elections in Central and Eastern Europe: The First Wave*. Berlin: Sigma. s. 36-70.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2011a: Slovenské parlamentné voľby 2010: nacionálna agenda na ústupe? *Stredoevropské politické studie*. Roč. 13, č. 1, s. 65-84.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2011a: Voličské správanie na Slovensku: teória, trendy, výskum. Bratislava: Renesans.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V., 2007: Electoral Behaviour – Persistent Volatility or Clear Sign of Consolidation? Case of Slovakia. In: Hloušek, V. – Chytílek, R. (eds):

- Parliamentary Elections and Party Landscape in the Visegrad Group Countries. Brno, Democracy and Culture Study Center, s. 79-106.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – KRIVÝ, V. 2013: Vzorce voličského správania. In: V. Krivý (Ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava, Sociologický ústav SAV, s. 266–354.
- HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L., 2008: Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics: Between Persistence and Change. *East European Politics & Societies*. Vol. 22, No. 3, s. 518-552.
- INGLEHART, R., 1990: *Culture Shift in Advance Industrial Society*. New Jersey: Princeton University Press.
- INNES, A., 2002: Party Competition in Postcommunist Europe: The Great Electoral Lottery. *Comparative Politics*, Vol. 35, No.1, s. 85-104.
- KING, G., 1997: *A Solution to the Ecological Inference Problem: Reconstructing Individual Behavior from Aggregate Data*. Princeton: Princeton University Press.
- KITSCHOLT, H., 1992: The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, Vol. 20, No 1, s. 7-50.
- KITSCHOLT, H., 1995: Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies Theoretical Propositions. *Party Politics*, 1(4): 447-472.
- KRIVÝ, V., 2000: Politické orientácie na Slovensku – skupinové profily. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KRIVÝ, V., 2005: Hodnotové orientácie, kolektívne identity a hodnotové štiepenia v slovenskej spoločnosti. *Slovenský národopis*, roč. 53, č. 3, s. 262-285.
- KRIVÝ, V., 2007: Voľby v roku 2006. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútora, M. (eds.): *Súhrnná správa o stave spoločnosti – Slovensko 2006*. Bratislava: IVO, s. 107-149.
- KRIVÝ, V. (Ed.), 2012: *Slovenské voľby '12: čo im predchádzalo, postoje a výsledky*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- KRIVÝ, V. – BAHNA, M., 2013: Medzi ideovou seba identifikáciou a expertným zaradením: metóda latentných ideových typov. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 2, s. 191-220.
- KRIVÝ, V. – FEGLOVÁ, V. – BALKO, D., 1996: Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava: Média.
- LANE, J.-E. – ERSSON, S. O., 1999: *Politics and Society in Western Europe*. Londýn: Sage Publications.
- LINEK, L. – LYONS, P., 2013: Dočasná stabilita? Volební podpora politických stran v České republice v letech 1990 – 2010. Praha: SLON.
- LINZ, J. A., 1976: Patterns of Land Tenure, Division of Labor, and Voting Behavior in Europe. *Comparative Politics*, Vol. 8, No. 3, s. 365-430.
- LIPSET, S. M. – ROKKAN, S., 1967: Cleavage structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In: S. M. Lipset – S. Rokkan (eds.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press a Londýn: Collier-Macmillan, s. 1-64.
- LIPTÁK, E., 1997: Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. *Historický časopis*, Vol. 45, No. 1, s. 71-76.

- LUKE, D. A., 2004: *Multilevel Modeling*. Sage University Papers: Quantitative Applications in the Social Sciences. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- MADLEŇÁK, T., 2012: Regionálna diferenciácia volebného správania obyvateľov na Slovensku v rokoch 1998 – 2010. Bratislava: Veda.
- MUSIL, J., 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950 – 2000. In: *Sociologický časopis*, Vol. 39, No. 2: 137-167.
- MUSIL, J. – HORSKÁ, P. – MAUR, E., 2002: *Zrod veľkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka.
- RAKYTOVÁ, I., 2010: Stupeň urbanizácie vidieckych obcí okresu Liptovský Mikuláš. In: *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 54, No. 2, s. 265-276.
- RYBÁŘ, M., 2005: Premeny straníckej politiky. In: Szomolányi, S. (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989 – 2004*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 132-153.
- RYBÁŘ, M., 2006: Conditions and Limits of Programmatic Party Competition in Slovakia. *Politics in Central Europe*, Vol. 2, No. 1, s. 84-98.
- RYBÁŘ, M., 2011: Medzi štátom a spoločnosťou. Politické strany na Slovensku po roku 1989. Bratislava: Devín.
- SITTER, N., 2002: Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 3, Iss. 3, s. 425-451.
- SZOMOLÁNYI, S., 1999: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: STIMUL.
- UČEŇ, P., 2011: Konfliktné línie v parlamentných voľbách 2010 na Slovensku. In: Bútorová, Z. – Gyárfášová, O. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. (eds): *Slovenské voľby'10. Šanca na zmenu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 9-28.